

циал-экономикалық раўажланыўына жақсы тәсир етпейтуғынлығы сезилип тур. Тил бул керек болса қурып, гөнерсе бузып таслап, тазасын салып, алмастыра беретугын. Тил - турақ жай, фабрика яки завод емес, әсирлер даўамында раўажланып, қәлплесетуғын ең нәзик, ең сезимтал, ең гөзал, ең тәсирли хәм ең қудиретли күшке ийе адамлар арасындағы байланыс қуралы екенлиги мәлим.

Алфавит қаншелли қурамалы болса, қайта-қайта өзгере берсе, оны халықтың толық өзлестиріуи хәм туўры пайдаланыўы соншелли қыйын бола береді. Алфавиттин өзгере беріуи хәм оған киргизилип атырған хәр бир жаңалық тилдің барлық қатламларына: графикасына, орфографиясына, орфоэпиясына, жазыў қағыйдаларына, сөз жасалыўына, морфологиясына, синтаксисине, стилистикасына, жазыў хәм сөйлеў мәдениатына, сондай-ақ, барлық мектепке шекемги тәлим, мектеп, лицей, колледж, жоқары оқыў орындары пайдаланатуғын барлық түрдеги сабақлық, оқыў қолланба хәм басқа да тийкарғы және қосымша оқыў-методикалық әдебиятларға, тарқатпа материалларға, көргизбе қуралларға, сөзликлерге, хәр түрдеги мәмлекетлик хәм жеке хўжеттерге, барлық ғалаба хабар қуралларына, көркем әдебиятларға, көшелер, мәкемелер атларына, мөрлерге, штамптарға, банк хәм басқа да барлық юридикалық ис қағазларына, адреслерге, географиялық атамаларға, бир сөз бенен айтқанда, барлық ис хәрекеттеги жазыўларға өзгерислер киргизіуи талап ететуғынлығы хәмеге мәлим.

Хәзирги күнде мектепке шекемги тәлим орынлары, мектеп, лицей, колледж хәм жоқары оқыў орынлары ушын бурынғы шыққан сабақлық хәм басқа да оқыў әдебиятларын қайтадан дүзетип, жаңадан жазып шығарыў зәрүрлиги көринип тур.

Бизиң пикиримизше, хәзирги қарақалпақ тил билиминде көплеген өз шешимин таппай атырған мәселелерди нәтийжели шешіуи ушын мектепке шекемги тәлим орынларында, мектеп, лицей, колледж хәм жоқары оқыў орынларында қарақалпақ тилин жаңа заманағөй инновациялық методлар тийкарында оқытыў усылларын табыўда, сондай-ақ тил менен байланыслы басқа да барлық мәселелердин утымлы шешимлерин табыў ушын Республика көлеминде «Муўапықластырыўшы кеңес» дүзиўдин зәрүрлиги айқын көринип тур.

Бул «Муўапықластырыўшы кеңес» қурамында тийисли бағдарлар бойынша жұмыслар алып барыў ушын төмендеги бөлимлерди дүзиўге болар еди:

1) Қарақалпақ тил билимин изертлеўге бағдарлаў хәм раўажландырыў бөлими;

2) Қарақалпақ тилинң әмелий қолланылыў мәселелерин шешіу бөлими;

3) Қарақалпақ тилин мектепке шекемги тәлим орынларында, мектеп, лицей, колледж хәм жоқары оқыў орынларында оқытыў мәселелери бөлими;

4) Қарақалпақ тилинң терминологиясын хәм лексикографиясын изертлеў бөлими;

5) Қарақалпақ тилинң стилистикасын хәм сөйлеў мәдениатын жетилистириу бөлими;

6) Қарақалпақ тилинң ономастикасы, топонимикасы хәм антропонимикасын изертлеў хәм раўажландырыў бөлими;

Мақолада қарақалпақ тилинң ханузгача ечилмаған масалаларининг объектив ечимини хал қилиши мумкин бўлған таклиф ва тавсиялар берилған.

В статье предлагаются объективные и вполне приемлемые пути решения актуальных, до сих пор не решённых, вопросов в развитии каракалпакского языка.

The author of the article suggests objective and perfectly reliable ways for the solution of some issues in the development of the Karakalpak language that haven't been decided yet.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДАҒЫ АҢЫЗ-ӘПСАНАЛАР МЕНЕН БАЙЛАНЫСЛЫ АЙЫРЫМ ТОПОНИМЛЕР ҲАҚҚЫНДА

Д.Кудиярова - студент

Әжсинияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: ономастика, топоним, этноним, афсона, этимология, тарих, тилшүнослик, география.

Ключевые слова: ономастика, топоним, этноним, миф, этимология, история, лингвистика, география.

Key words: Onomastics, toponym, ethnonym, myth, etymology, history, Linguistics, Geography.

Жер-суў атамалары жүдә-ерте заманлардың жемиси. Адамлар ертеде-ақ өзлерин қоршаған этираптағы географиялық объектлерге хәр қыйлы атамалар беріуді баслаған.

7) Қарақалпақ тилинң ғалаба хабар қуралларында туўры қолланылыў бөлими.

Мектепке шекемги тәлим, мектеп, лицей, колледж, жоқары оқыў орынлары ушын қарақалпақ тили бойынша мәмлекетлик стандартлар, оқыў хәм исши режелерин дүзиўди, олардың сапасын қадағалап барыўды муўапықластырып, бағдарлап хәм басқарып барыў зәрүрлиги көринип тур.

Усы күнге дейин мектепке шекемги тәлим, мектеп, лицей, колледж, жоқары оқыў орынлары ушын сабақлық хәм басқа да оқыў әдебиятларын жазып баспадан шығарыў бир системаға түскени жоқ. Елеге дейин көпшилик сабақлықлар бурынғы усылда жазылып қиятыр. Хеш бир сабақлық хеш кимниң меншиги болмаўы керек. Әлбетте, бул бурынғы авторларды умытыў керек, деген сөз емес. Олардың тәжирийбесин үйренип, исин даўам етип, зәрүр жағдайларда биринши қатардағы қоспа авторлар етип алған мақул.

Барлық сабақлықлар хәм оқыў қолланбалар конкурстандаў тийкарында жаратылса, олардың сапасы анағурлым артар еди.

Қарақалпақ тилинде дурыс жазыў, тил тазалығы, мәдениаты сөйлеў, оқыўшыларды ең тийимли усылларда нәтийжели оқытыў, газета-журналларда хәм китаптарда қәте жибермеў, радио хәм телекөрсетиулерде дурыс хәм мәдениатлы сөйлеў, көшелердеги шақырықларды, дағазаларды, рекламаларды, қутлықлаўларды қәтесиз жазыў, көше, мәкемелер, каналлар, жаплар, елатлар, мектептер, оқыў орынлары атларын дурыс жазыў, тиллер байланысы, еки, үш тиллик сөзликлер дүзиў, терминология, лексикография хәм т.б. ең әҳмийетли биринши гезекте шешип алыўды талап ететуғын ўазыйпалар қатарына киреди.

Қарақалпақстанның мәмлекетлик тили - қарақалпақ тилин изертлеўлерди еле де кеңейтиў, тереңлестиріу хәм жеделлестиріу, оны мектепке шекемги тәлим, мектеп, лицей, колледж хәм жоқары оқыў орынларында оқытыўдың сапасын арттырыў, жаңа инновациялық методлардың ең тийимли жолларын излеп табыўда хәм қарақалпақ тилинң жәмийеттин түрли тараўларында қолланылыўдың ең бәсекили мәселелерин алымлар менен биргеликте кең жәмийетшилик, халқымыз арасында бирге талқылап, шешип барыў ушын Республика көлеминде «Қарақалпақ тилин изертлеў хәм оқытыў» атамасындағы арнаулы илимий - методикалық журналды буннан 28- жыл бурын ақ шығарыў керек еди. Бирақ, тилекке қарсы, бул саўаплы ис усы күнге шекем қолға алынбады. Бул жүдә зәрүр хәм әдиўли ис пүткил халқымыз алдында хәм қарыз хәм парыз болып келмекте.

Жаңадан дүзилетуғын қарақалпақ тил билимин изертлеўлерге хәм оны оқытыўдың ең әҳмийетли мәселелерине арналған бул орайластырылған журналдың редколлегия ағзалары, басқа журналлардағы сыяқлы хәр қыйлы илим тараўлары илимпазларынан қуралмай, тек бир бағдар бойынша, яғный тилши алымлардан хәм оны оқытыў методикасы менен шұғылланатуғын илимпазлардан жәмленип, олар «бир жағадан бас шығарып, бир жеңнен қол шығарып» хәрекет етсе, қарақалпақ тил билимин хәм қарақалпақ тилин оқытыў мәселелерин заман талаптарына сай еле де нәтийжелірек хәм сапалырақ раўажландырыўға жедел хызмет еткен болар еди.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

жэмийетлик дүзими, кәсиби тууралы мағлұматлар алыу мүмкиншилигин береді.

Қарақалпақстан топонимлери хәр қыйлы себеплерге байланысly қойылған. Биз бул мақаламызда аңыз-әпсаналар менен байланысly топонимлерди талқылауды мақсет еттик.

Бурынғы заманларда тал, тораңғыл питкен бир тоғай болып, ол тоғайды аралап аққан бир өзек болған. Бирақ, тоғайдың ишинде, арнаның бойында адамлар жасамаған. Узак жерлерден адамлар келип, арба, шығырларына кегей кесип алып қайтады екен. Арнаның бойында кегейлердің көп болыуына байланысly дәслеп кегейли арнасы деп соңынан *Кегейли* болып аталып кеткен. Демек, бул атама терек аты менен байланысly пайда болған. Сондай-ақ, усы әпсанада Шымбай топониминиң пайда болыуы хаққында да болжаулар бар. Сол замандағы ашлықтан Шымбай деген бир жигит өз елинен ауып келип, сол тоғайға барып аралап журип арнаны тауып, бир жерин балық аулауға қолайлап жайласқан. Шымбай шолпыны көп сүзсе де, хәр күни еки балық түсип буннан артық услай алмаған. Сол еки балықты хаялы менен аўқат қылып жейди екен. Бир күнлери оның үйине бир ийи келипти. Шымбай буны жақсы ырым деп билип, оны асырап алмақшы болады. Хаялы: өзи күнине еки балық несийбемиз бар, өзлеримизге зордан жетеди, оны қалай бағамыз,-депти. Сонда Шымбай - бир илажы болар, болмаса шала тойып жасай беремиз,-дейди. Ертеңине Шымбай балық аулағанда үш балық услап келеди. Соннан соң олар бир үйде үш жан болып өмир суре баслайды. Сол күннен баслап Шымбайдың тутқан балықларының саны көбейеди. Ол ийи менен тоғайдан жол таппаған жерлеринен жол тауып, ашлықтан еле қутыла алмаған елин тауып алады хәм оларға өзи жасап атырған жерде кегей ағашлары көп екенлигин, балық тутатуғын арна бар екенлигин айтады. Адамлар изине ерип барып, балық аулап күн кешире баслайды. Солай етип, Шымбайды паналап отырыушылар көбейеди хәм сол жерди *Шымбай* деп, ал арнаны *Кегейли* деп атай баслайды [2:195].

Кегейли атамасының келип шығыуы хаққында хәр қыйлы пикирлер бар. Бул Кегейли районының аймағынан ағып өтетугын каналдың аты менен байланысly усылай аталған. Кегейли атамасының келип шығыуы хаққында халық аузында мынадай әпсана жүреди: қарақалпақлар усы орайға орналасқан дәуірде суу мәселесинде бираз қыйыншылықлар көрген. Күнлердің биринде он төрт руу деп аталған Қытай-Қыпшақ, Кенегес-Манғыттың бийлери суусызлықтан келип шыққан машқалаларды шешіу мақсетинде ойласыуға жыйналады. Олар кеңесип, Қытай-Қыпшаққа да, Кенегес-Манғытқа да теңдей жететугын болсын деп канал қазыуға келиседи хәм сағадан қазыуды баслайды. Ғарға түбекке жакынлаған жерде бөгет басып, “қалғанын ертең қазамыз, хәмме келгейли” деп тарқасады. Азаңда келсе суу көтерілип, ески аңғардан жол тауып, бөгетти суудың пәти алып кеткен, суу тасып ағып турған. Адамлар ғауырласып: “келгенимиз жақсы болды, мийнетимиздің жеңил болғанына келе бергеймиз” депти. Усы «келгейли» сөзи уақыт өтиуи менен фонетикалық өзгериске ушырап Кегейли көринисине келген деген болжаулар да бар.

Шоманай атамасының келип шығыуы хаққында да бир неше әпсаналар бар. Бир әпсанада былай делинеди: Хәзирги Шоманай районы жайласқан орнының ортасынан бурын Өли дәрья деген дәрья ағып туратуғын болған. Усы дәрьяның бойында бир дийканның Шәмен деген гөззал қызы болған. Оны хәмме Шәменай деп атаған. Қыз бой жеткен гезлери әкеси өзи хызметинде жүрген байдан қарыздар болып, оған қызын қалыңлыққа бермекши болады. Шәменнің Әмиүдәрьяның аржағында Шымбай деген сүйген жигити болған екен. Шәменай сүйиклисине қосыла алмағанына қыйналып, өзін Өли дәрьяға таслап қурбан еткен екен. Сол гөззал қыздың атына усы жерлер *Шоманай* деп аталған.

Және бир әпсанада Хийўа ханының қызы Өли дәрья бойларындағы көк липасқа бөленген аймаққа шикарға шығыпты. Кәнизеклери менен жол жүрип қараса узактан бир найдың хауазын еситипти. Сонда ханның қызы бир кәнизегине бул қандай хауаз екенлигин билип келиуин буйырады. Кәнизегі ат шауып, найды ким шертип атырғанын билип келеди. Сонда хан қызы узактан саза берген жағымлы сестин себепшисин өз көзи менен көриуге барады. Ат шауып келип қараса бир жигит нар қамыстан

соғылған найды шертип, қой бағып отыр екен. Хан қызы най әсбабына таңланып: шу ми най? деген екен. Кейин қыз шопан жигит пенен турмыс қурып, сол аймақта жасап қалған хәм бул жерлер *Шоманай* деп атала баслаған.

Атама хаққында және мынадай әпсана да бар: ертеде Шоман деген ойлық болған екен. Бул ойда суу мол болып, балық көп болған. Оның этирапында халық қоныс басқан хәм сол ой арқасында (Шоман ойда) күн кеширген. Солай етип бул жер *Шоманай* аталып кеткен.

Басқа әпсанада болса бурынғы өткен заманда *Шымбай* деген бай болыпты. Ол халық арасында үлкен абырайға ийе адам болады. Байдың бир улы хәм бир қызы болып, улының аты Дәуқара, ал қызының аты Шәменай екен. Шәменайдың таң қаларлық сулыу келбети болғаны менен, бийшара гөззал сөйлей алмайды екен. Әкеси қызының бул дәртине шыпа таппай бийтақат болды. Ол қызының тилге кириуи ушын хәмме нәрсеге таяр еди. Күнлердің биринде сахыбжамал қыз Шәменай бағда сейил етип жүргенинде тосаттан қулағына сыңғырлаған дауыс еситиледи. Қыз бул жағымлы сес еситилип атырған тәрепке қарап жүреди. Шәменай бул сесті үйиндеги мал қорасында шопан шертип отырған най дауысы екенлигин көреди. Гөззал қыз най дауысынан сүйсингенинен: Шуми най? - деп сөйлеп жибереді. Буны еситкен дослары әкеси Шымбайға жеткереді. Шымбай хаулығып келип қараса, қызы Шәменай тилге кирип, шопан менен сөйлесип отыр екен. Буннан сүйсинген әкеси өзи жасап атырған аймақты *Шоманай* деп атаған.

Усы районда жайласқан *Қарабайлы* топониминиң келип шығыуын әпсана менен байланыстырады. Ерте дәуірде бул этирап Хийўа ханлығына қарасly болған уақытларда усы елде жасаушы қырк жигит батыры бар бир бий болған. Ол өз жигитлери менен елин жаулардан қорғаған. Салық жыйнаушы халық нөкерлерин бир неше мәрте жеңип қайтара берген соң усы елаттың бийин хан сарайына шақырып, бийлик берип, сарпайлап қайтарады. Арадан бир неше күнлер өтип, хан бийге қырк жигити менен мийманға келиуине мират етип, хат жибереді. Бундағы тийкарғы мақсет сол жигитлерди алдау жылы менен жоқ етиу еди. Бул сумлықтан хабары жоқ бий хан сарайына қырк жигити менен мийманға барады. Хан сарайында оларға үлкен құрмет көрсетиледи. Зияпаттан соң оларды қонақ үйлерге кеу-үшеуден бөлистиреди. Түнде жигитлерди хан буйрығына мууапық қылыштан өткереді. Бул хабар олардың жасап атырған елатына жетеди. Жигитлердің өлиmine аза тутып, халық қара үйлеринен жоқарысына қара билап қояды. Кейин ала мерекелерге бала-шағалары менен дизилисип баратуғын болған. Узактан көргенлер «мынау қайсы ауылдың бала-шағалары?» деп сорағанларға «анау қарабайлаған ауылдың» деп жууап беретугын болған. Соннан баслап бул жер қара байлаған ауыл ямаса *Қарабайлы* ауыл деп аталып кеткен.

Сондай-ақ, район аймағындағы *Кетенлер* топониминиң келип шығыуы хаққында мынадай әпсана бар: бул жер Устиртке жакын жердеги ески қорғанның сүлдеги. Сол жер бурын Кетенлер қаласы болған. Сол уақытта Хийўа ханлығының дәуиринде Кетенлер деген жигит ханның қызына ашық болып қалған екен. Қыздың әкеси жау ала алмастай қорған салдырса қызын беріуге разы екенлигин айтады. Қаланы салып болған соң бир неше күн қаланы алыуға хәрекет етип көреди. Қаланың бекемлигине исеним билдирген соң хан Кетенлерге қызын береді. Солай етип, усы қала *Кетенлер* деп аталады.

Усы райондағы *Мамый* даласының пайда болыуы хаққында мынадай әпана бар: буннан бир неше жүз жыл бурын Өли дәрьяның бойында Мамый атлы бир ел бийи тууысқанлары менен қоныс басқан. Олар мыңлаған үй болып, Өли дәрья этирапында дийқаншылық, шаруашылық пенен күн кеширген. Жыллар өтип Өли дәрьяның сууы тартылып, халық шөллеп, қырк кулаш қудықтан суу ише баслаған. Қудықтың сууы тереңде болғанлығы себепли халық бул жерлерди тәрк етеди. Бул жерлер аңлар менен қуслар мөкәнына айланады. Узактан үлкен тақырлық далалар көзге тасланғанылығы себепли бул жерди *Мамыйдың* тақыры деп атаған.

Нөкис районы аймағында *Төк тау* деген төбешик бар. Оның пайда болыуы хаққында әпсана халық аузында жүрипти. Әйемги дәуірлерде бир қырсық дәу болыпты. Дәрьяның аржағындағы елге суу бермеймен деп, бир етек топырақты алып дәрьяны байламақшы болады. Сол елдің адамлары жалынып тоқтатпақшы болады. Бирақ қырсық дәу

оларды тыңламайды. Сонда алдынан бир кемпир шығып “хэ, балам, байлай ғой! Дәрьяның аяғындағылар суу ишпей-ақ қойсын, аяқтағы уу ишер деген гәп бар, байла кәне! Төк топырағыңды!” деп турып алыпты. Дәу кемпирдің сөзине ашыуланьп: “Мен сонша адамның айтқанын қылмай сенің айтқаныңды тыңдайман ба?!” – деп етегиндегі топырақты сол жерге төгіп жиберипти. Соннан *Төк тау* төбешиги пайда болған екен.

Сондай-ақ район аймағында *Қырантау* ямаса Қыран қала топониминің пайда болуы хақында мынадай әпсана бар. XVII-XIX әсирлерде Қыран исмли ер жүрек жигит болған. Ол орыстардың жерине тез-тезден шабыуыл жасап, олардың мал-мүлклерін тартып алады екен. Бундай зорлыққа шыдамаған Ақ патша Қыранды тутқын етип беріуді Хийуа ханынан талап еткен. Қыран бенде етилип, Россияға пайтон арбаға салып алып кетілген. Жол ұзақ болғанлығы себепи Қыран тапқырлығы менен қолайлы уақыт көзлеп тутқынан босанып қашып, елине қайтыпты. Оның ерлигине қайыл қалған Хийуа ханы Әмиудәрьяның төменги оң жағалығындағы Қалмақ қала жайласқан тауға қоныс басып, сол жерге ийелик етиуге бийлик береді. Усылайынша батыр ийелик еткен жерлер *Қырантау* деп аталып кеткен.

Және бир әпсанада ертеде Қыранбай атлы бир кисі болып, ол Әмиудәрьяның бойындағы тауда жалғыз өзі жасайды екен. Оның бала-шағасы болмаған. Қыранбай сол дөгеректегі қоныс басқан елдің атларын, малларын урлап күн көреді екен. Күнлердің бирінде Қыранбай ауыл адамлары менен сөйлескенде түңилип, изинде қалатуғын баласы жоқлығы, атының өшип кететуғынлығына қапа екенлигин айтады. Оған рехими келген ауыл адамлары ол жасаған таудың атын Қыранбай қарақшының атына *Қырантау* деп атаған.

Тахтакөпір районындағы *Қаратерең* гидроними атамасының пайда болуы хақында бир неше әпсана бар. Бир әпсанада бұрын қарақалпақлар Сырдарья бойын жағалап, Қазалы тәрепте жасаған делинеді. Қарақалпақлар қоныс қазақларға шақырып жасап, олардың мал-мүлкін тартып алып, қыз-келиндерлерін, балаларын кулыққа алған. Бир күні қарақалпақлар бир бай қазақты өлтирип, баласын алып ауылына келипти. Ол бала дәрүйшлик етип, хайтта, тойда от жаққыш болып жүріп қарақалпақлар арасында ең саққаулақ, ақыллы адамды билип, оған сорау берипти:

- Ата, сизің елді қалай алса болады? Арқадан келген жауды Барақ батыр қайтарса, қубладан келген жауды Айдос бий қайтарса, жау келе алмайды. Жау келсе минараларыңыздан хабар бересіз, - депти.

Бул сорау ғаррыны ойландырыпты. Бирақ, бала көп жыллардан берлі елдің ишинде жүрген соң оған исенип сырды айтып берипти:

- Балам, биз отырған жер кеседей, отлақлық, бизди хеш қандай жау ала алмайды, себеби батырларымыз бар. Бирақ, бизлерди тек суу менен алыу мүмкин, - депти.

Бала буны еситип еки-үш күннен кейін ауылдың ишинде көринбей қалыпты. Ол қазақ жигит досларын қасына алып, Сырдарьяның бир саласын қарақалпақлар қоныс басып отырған жерге жығып жиберипти. Соннан бул

Әдебиетлар

1. Абдимуратов Қ. Неге усылай аталған? -Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1965.
2. Мәмбетназаров Қ. Қарақалпақ ауызекі халық дәретпелери. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Қарақалпақстандағы айрым афсоналар билан бөлік топонимларнинг келиб чиқиши сүз этилади. Ундағы материаллар тилшунослик, тарих ва география фанлари учун хам муҳим аҳамиятта эга.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о некоторых топонимах в Каракалпакстане, которые появились в связи с мифами. Материалы статьи являются важными для таких предметов как история, лингвистика и география.

SUMMARY

The article is devoted to the study of toponyms connected with mythology in Karakalpakstan. The materials of the article are important for Linguistics, History and Geography.

ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНДЕ ҚОСПА АТЛЫҚЛАРДЫҢ ИЗЕРТЛЕНИҢҮИ

Р.Опаева - ассистент оқытушы

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: кўшма сўзлар, таркибли сўзлар, жуфт ва қисқартма сўзлар, сўз кўшилиш усули.

Ключевые слова: сложные слова, составные слова, парные и сложносокращённые слова, словосложение.

Key words: composite words, compound words, pair and abbreviated words, word-composition.

Қарақалпақ тилиндеги қоспа сөзлер 1930-жыллардан баслап дәслеп тек мектеп грамматикаларында ғана үйрени-

жерди суу басып, елден тек бир жигит пенен қыз аман қалыпты. Сол суу басқан жер *Қаратерең* деп аталып кеткен.

Және бир әпсанада бул жер елат болған хэм сол жерде үлкен бай адам жасаған. Оның жалғыз улы болып, оған алтыннан бесик соқтырған. Бир күні ауылды суу алған уақытта алтын бесиктегі баланы пешип алып бай ауылдан шығып кетеди. Ауылды суу алып сол алтын бесик суу астында қалады. Суу түбиндеги алтын бесикти үлкен жайын қорғап жатады деген гәплер бар. Солай етип, бул көл *Қаратерең* болып аталған деген шамалаулар бар.

Нөкис қаласы аймағындағы Дослық каналының дәслепки атамасы *Қызкеткен* хақында халық аузында аңыз бар. Усы жерде Толыбай деген бай болады. Ол өзиниң жеке мәли ушын жан беретугын, инсапсыз адам болған. Бир күні Толыбай бай Қызкеткеннің өринен байлатып, аяқтағы адамларды суусыз қалдырады. Халық бул хорлыққа шыдай алмай суу ушын гүреске бел байлайды. Халықтың бул хәрекетин Гүлим деген бир қыз басқарған.

Гүлимди кууатлап, елдеги белли жигитлер жыйналып, атларына минеди. Гүлим бас болып барып бөгетти ашады. Бул хәдийсени Толыбай бай билип, жаман сумлық ис ойлайды. Ол өзине жақын-жуық адамларды жыйнап, оларды қарақандырып, Гүлимнің изинен кууады. Ауылда суу ушын үлкен сауаш басланады. Биразлар жарадар болып, биразлар өледі. Душпанның күши басым еди, олар Гүлимди қоршап алып, аяқ-қолын байлап атқа өңгереді. Бирақ, Гүлим сонда да душпан алдында бас иймейди. Олар қыды суудың жағасына апарып,—«егер сен сууға кумар болсаң денең сууда ширисин»—деп, бай Гүлимди сууға таслайды. Бул халықтың басындағы үлкен қайғылы уақыя болады. Гүлимди хэм болған уақыяны умытпау ушын, халық канаддың атын *Қызкеткен* деп қояды деген болжаулар бар.

Және бир әпсанада қарақалпақ халқының алты қызы жаңадан қазылған каналда қайықта жүзип баратырғанда суудың ағысы қайықты шайқап, бир қыз сууға түсип кетеди. Сол уақытта қасындағы қызлар «Қыз кетти! Қыз кетти!» - деп бақырады. Соннан каналдың аты *Қызкеткен* аталған екен.

Усылайынша халық ауызекі әдебиятының дәретпелери – дестан, ертеке, аңыз-әпсана хэм басқалар өз мазмунына сәйкес көркем образлар, көркем сүүретлеулер, шийелескен уақыяларды баянлау менен бирге сол халықтың өмиринен де көплеген мағлыұматлар береді. Сондай объектлердің бири – ел-журттың жайласқан, қыслаган, көшип-қонған мөканалары [1:33].

Қарақалпақ аңызларының ишинде қарақалпақлар жасаған аймақта жайласқан хэм оннан да тыс жерлердеги тарийхый уақыялар менен тарийхый орынлар хақындағы аңызлар XVIII әсирлердің дәслепки жылларында рус саяхатшылары хэм илимпазлары тәрөпинен хатқа түсирилип, бүгінге шекем әдеүйр материаллар жыйналды.

Жер-суу атларының этимологиясын изертлеуде көркем ауызекі әдебиятының әҳмийети айрықша. Себеби, халық ата мөжөнындағы жер-суу атларының тарийхына қызығып, олардың пайда болуы хақында аңыз-әпсаналар айтып кеткен. Халық аңызларында хәр бир заттың, географиялық орынлар хэм тарийхый қалалардың аталуында белгили дәрежеде халықтың шамалаулары, болжаулары берилгени менен белгили муғдарда хақыйқатлықтан қашық кетпейди. Солай екен, биз ауызекі мийрасларымызға сүйенип, айырым топонимлердің келип шыққанына исеним билдириүимиз тийис.